

RUDOLF FILIPOVIĆ

SHAKESPEAROVA ILIRIJA

(Primljeno za *Filologiju* na 4. sjed. V. odjela od 17. V. 1956.)

I.

Uvod

Iz 2. scene Shakespearove komedije *Na Tri kralja* saznajemo, da se radnja te drame odigrava u Iliriji:

Viola: What country, friends, is this?
Captain: This is Illyria, Lady.
Viola: And what should I do in Illyria?
Viola: U kojoj to smo zemlji, prijatelji?
Kapetan: U Iliriji, gospodice.
Viola: Što ću ja tu u Iliriji?¹

Pored gornjeg, Shakespeare još na osam drugih mjesta u tekstu ističe tu zemlju – Iliriju:

He's as tall a man as any's in Illyria.

What's that to the purpose? (I, 3, 20)

Pa to je ljudina, da mu nema ravne u svoj Iliriji. (str. 19.)

I'll drink to her as long as there is a passage in my throat and drink in Illyria. (I, 3, 42)

Ja ću joj piti u zdravlje, dokle god bude vina u Iliriji i dok mi bude moglo kroz grlo da teče ... (str. 19.)

Art thou good at these kickshawses, knight?
As any man in Illyria ... (I, 3, 118)

¹ Citirano prema: *Na tri kralja*. Preveo: M. Bogdanović. Zagreb 1922. Izdanje Matice Hrvatske.

Pa zar se ti razumiješ i u takvim tričarijama?
Kao malo tko u Iliriji? (str. 23.)

... I have the back-trick, simply as strong as any man
in Illyria. (I, 3, 124)

Vjere mi, umijem ti ja da poskočim i odskočim –
tako snažno, kao ma tko u Iliriji. (str. 23.)

... thou wert as witty a piece of Eve's flesh, as
any in Illyria. (I, 5, 29)

... bili biste vi najdomišljatiji komad Evina
mesa u čitavoj Iliriji. (str. 27.)

... the most skilful, bloody and fatal opposite
that you could possibly have found in any
part of Illyria: (III, 4, 280)

On vam je, vjerujte mi, gospodine, – najspretniji,
najkrvoločniji i najkobniji protivnik, što ste
ga mogli naći u čitavoj Iliriji. (str. 90.)

I'll have an action of battery against him, if there
be any law in Illyria: (IV, 1, 36)

Tužit ću ga zbog tvorne uvrede, ako još ima
zakona u Iliriji. (str. 98.)

I tell thee, I am as well in my wits as any man
in Illyria. (IV, 2, 111)

Velim ti, da je moja glava isto tako bistra kao
ma čija u Iliriji. (str. 104.)²

Morton Luce u predgovoru i komentaru izdanja Arden Shakespeare te komedije,³ veli, da »Ilirija najviše odgovara modernoj Dalmaciji« (Illyria comes nearest to the modern Dalmatia). Ali ta je Ilirija, nastavlja M. Luce, u Shakespearovo doba bila pod vlašću Mletačke republike i mogla bi se smatrati talijanskom. Luce dalje citira Knighta, koji kaže, da se kod određivanja kazališnih kostima mogu uzeti u obzir ove činjenice: »Scena je postavljena u Iliriju, a lica su Španjolci, Talijani i Englezi ... Duke Orsino je mletački upravitelj toga dijela Dalmacije ...«

U novije se vrijeme problemom Ilirije u komediji *Na Tri kralja* pozabavio Leslie Hotson.⁴ On u sedmom poglavlju, koje je nazvao »Ilirija za Whitehall«,⁵ pita, koji su razlozi naveli Shakespeara, da kao mjesto radnje, za svoju komediju izabere Iliriju – tu daleku morsku zemlju s one strane Jadrana. Da li je pojam Ilirija za Shakespeara i njegovu publiku

² Pridjev 'od gornje imenice, *Illyrian*, nalazimo samo na jednom mjestu (2. Henry VI., IV, 1, 108).

³ The Arden Shakespeare. *Twelfth Night*. Edited by Morton Luce. London, 1908.

⁴ Leslie Hotson, *The First Night of Twelfth Night*. London, 1954.

⁵ *Illyria for Whitehall*, Ibidem, str. 151–172.

imao lirski ili idilski prizvuk; znači li Ilirija kakvu romantičku iluziju. Hotson zaključuje: »Daleko od toga! Nešto snažnije. Dalmatinska – hrvatska Ilirija značila je u ono doba nereda i pijanstva, gusare i druge nepodopštine na moru.«⁶

Unutar pola vijeka imamo dva tako oprečna mišljenja: jedno (Luceovo), da je Ilirija za Shakespeara Italija, a drugo (Hotsonovo), da je Shakespeare tako oštro osudio tu zemlju i njezine stanovnike, t. j. da je tamo vidio samo pijanice i gusare pirate.⁷ Ne želimo ovdje ulaziti u direktnu polemiku ni s prvim ni s drugim; to će, nadamo se, učiniti urednik prijevoda Shakespeareovih djela⁸ kada pripremi za štampu *Na Tri kralja*, jer smatramo, da će se na problem Ilirije u vezi sa Shakespeareovim tekstom morati osvrnuti u predgovoru i u komentaru.

Nešto bolje, ali i neodređenije, odnosi se prema Iliriji dr. Milan Bogdanović, koji u svom prijevodu⁹ Iliriju popraćuje ovom bilješkom: »Tu ne smijemo misliti ni na kakvu određenu zemlju, jer Shakespeare, kako je poznato, nije bio skrupulozan, što se tiče geografije«. Bogdanovićev argument ne može nas uvjeriti u točnost njegova objašnjenja o fiktivnosti Ilirije.

Dr. V. Krišković¹⁰ stavlja, doduše, Iliriju na istočnu obalu Jadrana, u današnju Dalmaciju, ali usto kaže, da je »po svoj prilici smatrao tadašnji engleski svijet Iliriju – Dalmaciju talijanskom pokrajinom«.

Pokušat ćemo korigirati neka od gornjih mišljenja indirektnim putem: približiti se Shakespeareu što je više moguće, ući u njegovo doba i iznijeti, kakvu je Iliriju Shakespeare mogao upoznati u svoje vrijeme, odakle i kako.

II.

Shakespeareovi izvori

Odakle je Shakespeare crpao inspiraciju za glavne motive svojih djela uglavnom je danas već dobro poznato. Utvrđena je činjenica, da je Shakespeare uzimao motive za svoje drame iz svih tada mogućih izvora u engleskoj književnosti kao i u drugim evropskim književnostima, da je posuđivao historijske teme, koje nije uvijek obrađivao na historijski način, da je posudivši motiv iz kojeg djela – taj posuđeni materijal prera-

⁶ »Far from it. Something more robustious. What the Dalmatian-Croatian *Illyria* brought to mind was thoughts of wild riot and drunkenness, and the lawless profession of piracy.« (str. 151.).

⁷ Da je Hotson jednostrano prikazao cijeli problem Ilirije, kod Shakespearea, nije teško dokazati. Pretjerano isticanje pijanstva i bančenja, pa pridavanje tome tolikog značenja svakako je krivo i ne može se primiti. O mogućnosti povezivanja vina s Ilirijom vidi dalje str. 129–130, 134–135.

⁸ Matica Hrvatska. Sabrana djela W. Shakespearea. Uređuje J. Torbarina.

⁹ *Na Tri kralja ili kako hoćete*. Zagreb, 1922. Izdanje Matice Hrvatske, str. 12.

¹⁰ »Shakespeare i mi. Češka morska obala u Zimskoj priči!« *Hrvatska revija*, XIV, 1. str. 3.

divao na svoj originalni način. Sličnu konstataciju možemo učiniti i za pojedinosti, za elemente, koje je Shakespeare uklapao u svoja djela i prilagođivao ih svojoj obradi motiva. Sve to svjedoči, da je Shakespeare bio načitan čovjek, koji je pratio suvremenu literaturu i bio informiran o historijskim i suvremenim događajima. Ali ne samo to: Shakespeare je pun i pravi odraz svoga vremena – doba kraljice Elizabete. Elizabetški osjećaj Engleza, da je more nepomirljiv neprijatelj, jasno se odrazuje u Shakespearovu radu.¹¹ Shakespeare je u svoja djela unio sve svakodnevne patnje pomoraca i brodolome, smrt u valovima i druge opasnosti, koje su pomorce toga doba čekale u njihovu životu na moru. Nema sumnje, da je Shakespeare u svoje drame unio elemente toga života, koji je bio blizak i kazališnoj publici toga doba.

Međutim, sva ta iskustva pomoraca, kojima se Shakespeare obilno koristio, nije on sam doživio. On nije bio pomorac, nije plovio morem, niti je iskusio grubosti i nevolje, koje more donosi. Dojam, koji stječemo brižnim studiranjem Shakespearovih opisa mora, jest taj, da je Shakespeare svoje znanje o moru i brodovima morao steći posrednim putem: kontaktom s pomorcima; a to mu nije bilo teško za njegova dugog boravka u Londonu, gdje je mogao vidjeti sve moguće tipove brodova i lađa na Temzi i čuti obilje priča o putovanjima. Ali, to svoje indirektno iskustvo mogao je Shakespeare stjecati, a sigurno je i stjecao, preko knjiga (Hakluyt, Strachey i dr.)¹²

Shakespearov je suvremenik Richard Hakluyt¹³ gotovo polovinu svoga života posvetio skupljanju i objavljivanju prikaza i bilježaka o svim vrstama engleskih putovanja i pothvata na moru. On je god. 1582. objavio svoju prvu zbirku putopisa u vezi s otkrićem Amerike,¹⁴ a god. 1589. svoju poznatu zbirku engleskih putopisa i dokumenata o Englezima, svjetskim putnicima: *The Principall Navigations, Voiages, and Discoveries of the English Nation*. Ta je zbirka znatno proširena u svom drugom izdanju od god. 1598.–1600. U toj su zbirci štampani putopisi i izvještaji s mnogih putovanja, opisani su doživljaji mnogih engleskih putnika i moreplovaca. Hakluytovo je djelo bilo veoma popularno i u Shakespearovo se doba mnogo čitalo, pa možemo sa sigurnošću, t. j. s mnogo primjera utvrditi, da je i Shakespeare svoje znanje o moru i o događajima na moru uzimao iz Hakluytove knjige.

¹¹ E. C. Pettet, »Dangerous Sea and Unvalued Jewels«. *English*, X, 60 (1955). str. 215.

¹² Usporedi: Caroline F. E. Spurgeon, *Shakespeare's Imagery*. Cambridge. 1952. str. 48. »My own impression, after carefully studying all his sea images, is that he had little, if any, direct experience of being on the sea, and that his knowledge of the sea and ships might well have been gained from books (Hakluyt, Strachey and others), from talk and from living in a great sea port. He could not help seeing ships daily in the river, then London's main thoroughfare; and, in an age when national pride ran high in the exploits of our seamen and adventurers, he could not fail to meet and talk with the sailors who were then to be found in every street and tavern of the city«.

¹³ 1552.(?)–1616.

¹⁴ *Divers Voyages touching the Discovery of America*.

Neke motive i detalje iz pojedinih Shakespearovih djela veći broj komentatora dovodi u vezu s putopisnom literaturom, i to ili s Hakluytovom ili s kojom drugom zbirkom putopisa. Navest ćemo nekoliko primjera. Frank Kermode, urednik i pisac uvoda i komentara novog izdanja *Bure*,¹⁵ prikazuje izvore za tu dramu, pa kao glavni izvor za fabulu ističe doživljaje Gatesove ekspedicije iz god. 1609. Brodolom na Bermudima uzeo je Shakespeare kao glavni motiv za *Buru*. Čini se, da je veza te drame s putopisnom literaturom potpuno dokazana i prihvaćena. Tezu o tome postavio je već u početku 19. stoljeća Malone u svom djelu o *Buri*,¹⁶ a kasnije su je ostali komentatori dopunili i potpuno dokazali.

Shakespeare je preuzeo ne samo osnovni motiv, već i mnoge pojedinosti o brodolomu na Bermudima. Detaljno uspoređivanje Shakespearova teksta s tri izvještaja o tom događaju¹⁷ otkriva i verbalne paralele, ali Shakespearovo znanje ide dalje od ta tri izvještaja. Mogućnost povezivanja s ostalim putopisima i djelima putopisnog karaktera pokazuje, da je Shakespeare obilno čitao putopisnu literaturu. Analiza Shakespearovih drama potvrđuje gornju misao: na primjer, u komediji *Na Tri kralja* (V, 1, 65) i u tragediji *Macbeth* (I, 3, 7) čitamo o brodu *Tiger*, koji se spominje u Hakluytovu djelu *Voiages ...*, vol. II, pp. 247., 251., u opisu putovanja Ralpa Fitcha, koji na tom brodu god. 1583. odlazi u Tripolis i odanle karavanom u Aleppo, kao i u Th. Cateovu opisu putovanja Sir Francis Drakea, *Second Voyage*, iz god. 1585.¹⁸ U *Othellu* (I, 3, 143) Shakespeare upotrebljava tada novu riječ »Cannibals«. Ta se riječ prvi put javlja u engleskom jeziku u drugoj polovini 16. stoljeća u djelima Richarda Edena *A treatise of the newe India* (1553), i u *The decades of the newe worlde ...* (1555). Nalazimo je također u *Narrative of Frobisher's Second Voyage* (1577), a potvrđena je i u djelu Sir Waltera Raleigha *Discovery of Guiana* (1595). Morton Luce ističe, da je Richarda Edena Shakespeare smatrao nesumnjivim autoritetom, a njegovo djelo *Historie of Travaile* (1577) Luce povezuje s komedijom *Na Tri kralja* i *Burom*,¹⁹ jer se u njemu nalaze ista lica: Antonio i Sebastijan. U *Na Tri kralja* (III, 2, 82) Marija govori o »the new map«, što se prema Luceovu komentaru, odnosi na zemljopisnu kartu, koja je god. 1599. štampana u Engleskoj, i nalazimo je uvezanu u nekim primjercima Hakluytovih djela.

Naveli smo samo nekoliko primjera; sigurno bi ih se našlo još mnogo više, kad bi se Shakespearova djela detaljno analizirala i uspoređivala

¹⁵ *The Tempest*. Edited by Frank Kermode. The Arden Edition. London, 1954.

¹⁶ *The Incidents ... of the Story of Shakespeare's Tempest* (1808).

¹⁷ Vidi: 2. Themes of the Play. Introduction. *The Tempest*. The Arden Shakespeare. London, 1954. str. XXV. 3. The New World. Ibidem, str. XXVI-XXVII.

¹⁸ »Master Christopher Carleil, the Lieutenant-General, Captain of the Tiger« (Payne, *Voyages of Elizabethan Seamen*, str. 227.).

¹⁹ *Twelfth Night*. The Arden Shakespeare. London 1908. Introduction, str. XVII-XVIII.

s putopisnom literaturom.²⁰ Opširniji komentari Shakespearovih drama ukazuju na takve paralele. Svi ti spomenuti primjeri pokazuju, na koji je način Shakespeare skupljao građu za svoj rad, od glavnih motiva do pojedinosti.

Da bismo utvrdili porijeklo Shakespearove Ilirije, primijenit ćemo spomenutu metodu, t. j. proučit ćemo putopisnu literaturu toga doba i potražiti ćemo u njoj mjesta, koja govore o našim ljudima i krajevima, odnosno o Iliriji. Drugim riječima, pokazat ćemo, što su prosječni čitaoci putopisne literature u doba kraljice Elizabete – Shakespeare i njegovi suvremenici – mogli saznati o našim ljudima i krajevima, o Iliriji, iz tada popularne i mnogo čitane putopisne literature, a što iz direktnog kontakta s našim ljudima, ako ga je u Engleskoj uopće bilo.

III.

Engleski putopisi o Hrvatskoj

Hakluyt je u svojoj zbirci *Principall Navigations ...* stampao nekoliko izvještaja i putopisa, u kojima se spominju naši krajevi. To su ujedno, po dosadašnjim rezultatima mojih istraživanja, prvi dodiri između Hrvata i Engleza,²¹ koji datiraju iz 12. stoljeća. Kao prilog br. 8 u izdanju iz god. 1589., a br. 20 u izdanju iz god. 1599. Hakluyt je stampao izvještaj o *The voyage of Robert Ketenensis under King Stephen to Dalmatia, Greece and Asia, Anno 1143.*²²

Robert Ketenensis ili – kako ga Hakluyt još naziva – Robertus Ketenensis, odlučio je da putuje u zemlje preko mora, pa je pošao kroz Francusku, Italiju, Dalmaciju, Grčku i na kraju dospio u Aziju. Na tom dugom putovanju pratio ga je neki Herman Dalmatinac – »Hermannus a Dalmatian«.²³ To je u Hakluytovoj zbirci najraniji spomen Dalmacije: *Dalmatia*, i njezine izvedenice: Dalmatinac, *Dalmatian*.

Nešto dalje, kao prilog br. 9 ili 24, štampan je izvještaj o *The famous voyage of Richard the first ... Anno 1190*,²⁴ koji je Hakluyt uzeo iz djela M. Johna Foxa, *The Booke of Acts and Monuments of the Church of England*. Govoreći o Richardovu povratku Fox kaže, da ga je loše vrijeme bacilo na obale Istre (Histria) u grad Synacu, gdje ga je uhvatio Lymphold. Tu se u Hakluytu prvi put spominje Istra, Histria.

²⁰ Pored već utvrđenih i prihvaćenih Shakespearovih aluzija na putovanja postoje i mnoga nagađanja. Na primjer, veza između tragedije *Macbeth* (V, 5, 51–52) i smrti Sir Francis Drakea (Richard Webster na predavanju »Shakespeare and the Sea« – British Council Lecture – veljača 1956.).

²¹ »Anglo-Croatian Literary Relations in the 19th Century«. *The Slavonic Review*, XXXII, 78, London Dec. 1953. str. 92–107.

²² U prvom izdanju (1589) str. 6., a u drugom (1599) str. 16.

²³ M. Breyer, »O književnom radu Hermana Dalmatinca«. *Vienac*, Zagreb, 1896. str. 300.

²⁴ U prvom izdanju (1589) str. 12, a u drugom (1599) str. 27.

Kronološki dalje slijedi putopis *The voyage of John Mandeuil ... begun in anno 1322*. To je djelo prvi put štampano u Westminsteru god. 1499. Mandeville daje upute za odlazak hodočasnika u Svetu Zemlju, u Jeruzalem, te u prvom poglavlju pod naslovom *To teach you the Way out of England to Constantinople*, govori o ruti na putu za Tursku:

»First, if a Man come from the West Side of the World ... he may, if that he will, go through Almayne, and through the Kingdom of Hungary, that marcheth with the Land of Polayne, and with a land of Pannonia, and so to Silesia.«

Dalje govori o mađarskom kralju i o njegovoj zemlji: »For he holdeth the Kingdom of Hungary, Sclavonia and of Comania a great Part, and of Bulgaria that Men call the Land of Bougiers ...«. Pošto je opisao pobječje rijeke Dunava, nastavlja ovako: »And after, go Men to Belgrade, and enter into the Land of Bougiers; and there Men pass a Bridge of Stone that is upon the River of Marrok ...«. Putovanje se dalje opisuje sve do Carigrada. Kod Hakluyta, na str. 78., čitamo i ovo: »In the time of his trauaile he was in ... Greece, Illyrium, Tartarie ...«

Mandeville, dakle, govori o »land of Pannonia«, »Sclavonia« »Belgrade«, »Marrok« (rijeka Morava) i »Illyrium«. Sva se ta geografska imena prvi put spominju u tom djelu.

Hakluyt je kao prilog br. 52 uključio u svoju zbirku^{24a} dosta opširan putopis po Jadranskom moru, pod naslovom *The Voyage of M[aster] John Lock to Jerusalem, Anno 1553*. Lock odlazi iz Venecije 17. srpnja 1553. i jedri prema Istri (the coast of Istria), u luku Rovinj (to the port of Rouigno). Iz Rovinja je otišao 20. srpnja i u podne su mu se na vidiku javile planine Dalmacije i Sklavonije (the hilles of Dalmatia, or else of Selauonia). Idući dan plovio je niz dalmatinsku obalu i prošao kraj nekoliko otoka. Lock ističe, da ti otoci obiluju lozom, vinom i voćem. Autor nastavlja, da su 23. srpnja čitav dan plovili duž dubrovačke obale i pred noć su bili sedam do osam milja udaljeni od Dubrovnika, tako da su mogli vidjeti bijele zidove.

U Lockovu se putopisu prvi put uopće spominje Dubrovnik (Ragusa) i njegova vlast nad nekim otocima. Tom prilikom Lock govori i o odnosu Dubrovnika prema Turcima: »Grad Dubrovnik plaća Turcima danak od 14.000 cekina godišnje pored drugih darova, koje daju turskim pašama, kad tamo dođu.«^{24b} Za otoke na jugu Lock kaže, da su nastanjeni i da imaju lijepe zgrade, ali ničega drugoga osim obilja vina.^{24c} Putujući dalje 24. srpnja u podne vidjeli su Hercegnovi (Castel novo), koji se nalazi na ulazu u kanal, nazvan Boka Kotorska (Boca de Cataro). U kanalu se nalazi Kotor (Cataro). Kanal ide do Budve (Budoa) i dalje u zemlju. Lock spominje bitku za Hercegnovi, koji su Turci zauzeli i ubili 300 španjolskih

^{24a} U izdanju iz 1599., str. 102–103.

^{24b} This citie of Ragusa paieth tribute to the Turke yerely fourtene thousand sechinos ..., besides other presents which they give to the Turkes Bassas when they come thither.

^{24c} The two llands of Zupanna and Mezo are well inhabited, and very faire buildings, but nothing plentie save wine onely.

vojnika, a mnoge odveli u ropstvo. Na kraju planina, koje se protežu uz obalu, 30 milja od Dubrovnika, svršava zemlja Sklavonija.^{24d}

Pored toga, što sadržava mnoštvo onomastika, koji se u ovom putopisu javljaju prvi put, ovaj je putopis značajan i po tome, što točno i određeno pokazuje razliku između zapadne obale – Italije – i istočne, koju Lock od sjevera do juga zove Dalmatia ili Sclauonia. Isto tako treba naglasiti Lockovo poznavanje odnosa na moru: vlast Dubrovnika nad jednim dijelom obale i njegov odnos prema Turcima, pa posjede Venecije na drugom dijelu obale. Lock osobito ističe bogatstvo sjevernih i južnih otoka vinom.

Putopis br. 56, *The Voyage of M. Henry Austel by Venice to Ragusa and thence over-land to Constantinople ... Anno 1586.*,^{24e} nije manje značajan od prednjega.

Austel se ukrcao u Veneciji 2. kolovoza, idućeg dana stigli su u grad Novigrad u Istri, 4. kolovoza u Piran, a 5. kolovoza prošli su mimo grada Rovinj i Pula. Isti su dan uplovili u zaljev (Kvarnerski zaljev), što dijeli Istru od Dalmacije (the gulfe that parteth Istria from Dalmatia). Zatim su 6. kolovoza stigli u utvrđeni grad Zadar u Dalmaciji, a iste noći u Šibenik, koji se nalazi u divnoj i dobroj luci, koja na svom ulazu ima utvrđeni grad. Idući su dan i noć plovili pa su 8. kolovoza prošli mimo grada Korčule na istoimenom otoku; a 9. kolovoza ujutro iskrcali su se u Dubrovniku, gdje su ih prijateljski primili (we landed at Ragusa ... where we found many friendly gentlemen). U Dubrovniku su ostali tri dana, a zatim se Austel u društvu četvero dubrovačkih trgovaca, a pod zaštitom janjičara, preko planina i Srbije uputio prema Sofiji odnosno Carigradu. U Sofiji je proveo tri dana u kući nekog trgovca iz Dubrovnika.

Austelova su zapažanja više vezana na gradove: on je impresioniran utvrdama i položajem Zadra, Šibenika i Korčule, a u Dubrovniku ga se naročito doima prijateljsko držanje stanovnika.

Hakluyt nije stigao objaviti sve putopise, koje je u nizu godina skupio. Sav taj neobjavljeni materijal preuzeo je Samuel Purchas. On je još za života Hakluytova objavio svoju prvu zbirku *Purchas his Pilgrimage ...* (1613), god. 1619. drugu zbirku, pod naslovom *Purchas his Pilgrim ...*, a god. 1625. veliko djelo, osnovano na materijalu, koji je ostavio Hakluyt: *Hakluytus Posthumus, or Purchas his Pilgrims, contayning a History of the World and Sea Voyages and Land Travell by Englishmen and others*. Ta golema zbirka putopisa sastavljena je od materijala, koji su sakupili Hakluyt i Purchas, a obuhvaća dva dijela po deset knjiga. Taj je rad za nas značajan iz više razloga, ali vremenski ne ulazi u period, koji obrađujemo. Spominjemo ga samo kao dokument vremena, da pokažemo bogatstvo te vrste literature, njezinu popularnost, pa interes za nju.

^{24d} At the end of these hills endeth the Countrey of Sclavonia, and Albania beginneth. These hilles are thirtie miles distant from Ragusa.

^{24e} U izdanju iz god. 1599., str. 195–196.

I ostali putopisi, koje ćemo sada prikazati, potvrđuju bogatstvo takve literature, a posebno u njoj pojavu onomastika, koji ilustriraju detalje i karakter Shakespearove Ilirije. Iako se ta djela ne nalaze u Hakluytovoj zbirci, koju smo naprijed tako usko povezali sa Shakespearom, ipak možemo i na njih protegnuti našu pretpostavku, da su uživala istu popularnost kao Hakluytovo djelo i bila pristupačna prosječnom čitaocu, pa i Shakespearu.

God. 1511. štampao je Richard Pynson putopis,²⁵ u kojem se opisuje putovanje Sir Richarda Guylforda, koji se na početku 16. stoljeća uputio u Jeruzalem. Guylford je u Jeruzalemu umro, pa je putopis napisao neki svećenik iz njegove pratnje.

Iz Venecije su krenuli u petak (3. VII.) i putovali su duž obale Slavonije i Istre (the costes of Slauony and Hystria^{25a}) pa su prošli Senjski zaljev (the gulffe of Sena), koji je ulaz u Mađarsku (the entre into hungary). Noću, od srijede na četvrtak, stigli su u luku Zadra (the hauen of Jarre), i ujutro se iskrcali u Zadru, koji ima jake zidove (a stronge walled towne). U gradu su posjetili crkve i relikvije svetaca (visyted the Saynte and Relyques). Nakon putovanja po slabu vjetru i zadržavanja na nekom otoku iduće su srijede (15. VII.) stigli u Dubrovnik, koji putopisac naziva Arragonse.²⁶ Naročito su ih impresionirale njegove utvrde, koje su najjače u zemlji Slavoniji ili Dalmaciji i u provinciji kraljevine Hrvatske (»the moste stronge and myghty Towne ... in the Coutre of Slauanye or Dalmacie and in the Prouynce of the Royalme of Croacie«). Grad je samostalan (they holde of noo man but of theym selfe), ali plaća danak Turcima, koji se nalaze pola milje od grada (»they pay Tribute to the Turke whiche marcheth within halfe a myle of the same Towne«). To je najjači grad s utvrdama, zidovima i kulama, koje je ikada vidio u svojem životu (»It is the strongest towne of walles, Towres, Bulwerke watches and wardes that euer I sawe in all my lyfe«). Grad je bogat skupoćenim zgradama, koje su ujedno lijepe i čvrste, lijepim crkvama i slavnim vjerskim kućama (»It is also ryche & fayre in suptuous buyldynge with marueylous strengthe and beautye togyther with many fayre Chur-

²⁵ *This is the begynnyng and contynuance of the Pylgrymage of Sir Richarde Guylforde, knyght, a controuler vnto our late soueraygne lorde kynge Henry the VII. And howe he went with his seruauante and company towardes Jherusalem.* Imprinted by Richard Pynson, London 1511. Citiramo prema drugom izdanju, koje je za Camden Society priredio Sir Henry Ellis 1851., jer se prvo izdanje iz god. 1511. vrlo teško nađe. Jedna se kopija nalazi u biblioteci Britanskog muzeja.

^{25a} Ibidem, str. 9 i dalje: »Fryday, the thirde day of July, the Galye deputed with all the pylgrymes oute at the hauen at Venyce ... and Saterdaye, the IIII. day of July. in the mornynge, we made sayle, and with scarce wynde come to Parence in Systrya the Sondaye, aboute II of the cloke at after noone ... And there we lay vnto Mondaye at nyght ... And erly on the Tewysday ... we made sayle, and passed by the costes of Slauony and Hystria.

²⁶ Ili Aragose i Araguse. Dubrovčane zove Aragosynes. I po tome je ovo djelo značajno za nas. Guylfordov je putopis najstariji štampani izvor, u kojem se engleski oblik toponima grada Dubrovnika javlja s protetskim *a*: *Arragonse*, *Aragose*, *Araguse*. OED citira Sir R. Torkington *Pilgrimage*, koje je djelo napisano šest godina kasnije, a štampano istom 1884.

ches and glorious houses of Relygyon«). Tamo ima i mnogo relikvija (»there be also many Relyques«): glava i ruka sv. Blaža, koji je njihov zaštitnik, i dio ruke sv. Ivana Krstitelja (»the hed & the Arme of seynt Blase whiche is there Patron an hade with parte of the Arme of seynt John Baptyste«). Osim toga, tamo se nalazi još mnogo drugih znamenitosti (»many other grete Relyques«).

Oko 30 milja južno od grada svršava Sklavonija i kod Budve počinje Albanija (»Aboute XXX myle by yonde Aragonse endeth Sclauonya and begynneth Albanye at the towne of Budna«).

Na povratku iz Jeruzalema opet su putovali Jadranom, pa putopisac ukratko spominje Slavoniju (Slauony), Dalmaciju (Dalmacia), Hrvatsku (Crocia), Ilirikum (Illericu), Istru (Hystria), Dubrovnik (Aragose), Korčulu (Cursula) i t. d.^{26a}

Ovaj nam se putopis čini osobito važan, jer se opis grada Dubrovnika može povezati s nekoliko stihova iz Shakespearove komedije *Na Tri kra- lja* (III, 3, 18–24):

What's to do?
Shall we go see the reliques of this town?
To-morrow, sir: best first go see your lodging.
I am not weary and 'tis long to night.
I pray you, let us satisfy our eyes
With the memorials and the things of fame
That do renown this city.

Što sada?
Zar da pogledamo starine gradske?
Sutra. Najprije,
Gospodine, potražiti valja stan.
Ja nisam umoran, a do noći je
Daleko jošte. Molim vas, da oči
Napasemo na znamenitostima
I spomenicima, što ovaj grad
Prodičiše.

Ovo su mjesto dosada dva komentatora dovodila u vezu sa Splitom. M. Luce u komentaru,²⁷ bilješka 2, kaže, da bi se luka Spalatro, bogata rim-

^{26a} Ibidem, str. 73 i dalje: »XXX myle beyonde Aragose, at whiche cytie of Budna endeth Albany and bryngeth Slauony, that is to say, Achaya and Dalmacia, and than next to Venyse ward is Crocia, that is pte of Dalmacia; then next is Hystria, yt is an other parte of Dalmacia; and then lond of Venyce, and Illericu is next to Venyce of all ... The sayde ryghte byfore we passed by Aragose, wherof is wryten more largely in the articles of oure journeyes outwarde, and we trusted to haue reched to ye Yle of Melyda for our herboronghe the same nyght, but the wynde was so scarse that we were put bak to the Yle of Medzo. XII myle on this syde Aragose, where we fell at an ancre aboute IIII. or V. a clocke at nyghte the same Sondag. whiche Yle of Medzo belongeth vnto the Aragosynes aforesayd; and there we lay that nyght.

²⁷ The Arden Shakespeare. *Twelfth Night*. Edited by Morton Luce. London, 1908, str. 8.

skim spomenicima, mogla identificirati s tim gradom, koji je poznat po svojim spomenicima i slavnim stvarima. Dr. V. Krišković misli isto te kaže: »U toj se Iliriji – Dalmaciji – spominje grad, koji »diče spomenici i stvari na glasu«, a to se možda tiče lučkoga grada Splita i njegovih već tada čuvenih i slavni rimskih spomenika.«²⁸

Ako primijenimo naprijed iznesenu pretpostavku, da je Shakespeare uzimao pojedinosti iz tada poznatih djela, onda nas ti stihovi preko Guylfordova putopisa vode u Dubrovnik, a ne u Split. Razloga za takav zaključak ima više. U engleskoj putopisnoj literaturi, koju smatramo za izvor Shakespeareovih detalja, grad Split spominje se jedino po imenu, i to veoma rijetko (u našim ga citatima uopće nema). Split postaje privlačna točka engleskih turista – putnika tek kasnije, najranije vjerojatno potkraj 17. stoljeća, a u većoj mjeri istom u 18. stoljeću. Nasuprot tome, Dubrovnik se spominje u gotovo svim većim putopisima, i to ne samo po imenu, već se i potanje opisuje. Lock i Austel u Hakluytovoj zbirci Dubrovnik spominju, a Guylfordov opis nameće nam čak i verbalnu paralelu. Stih »Shall we go to see the reliques of this town« povezuje s prvim dijelom opisa (»there be also many Relyques ...«), a stih »With the memorials, and the things of fame« s drugim dijelom opisa (»many other grete Reliques«). Shakespeare ne bi upotrebio dva puta istu riječ (Relyques) u tako kratkom razmaku, iako ta riječ može značiti i »memorials« i »things of fame«.²⁹

Ta tri stiha Luce povezuje s talijanskim djelom *GI Ingannati*. (koji se smatra jednim od Shakespeareovih izvora za *Na Tri kralja*), a u kojem se govori o tome, kako je tutor u Modeni Fabriziju pokazao »remarkable places«.³⁰ Ne protivi se Shakespeareovoj metodi rada, da *GI Ingannati* uzmemo kao izvor za motiv drame, a izvor za pojedinosti, kao ovdje za ta tri stiha, da tražimo u putopisu Sir Richarda Guylforda.

Putopisci smatraju Dubrovnik za glavni grad – a taj je grad usto slabodan. Dubrovnik održava veze s Engleskom, a kao što ćemo dalje pokazati, lični kontakt Dubrovčana s Engleskom u to je vrijeme dosta jak, u svakom slučaju dovoljan, da Dubrovnik učini poznatim u Engleskoj i za Engleze glavnim centrom u Iliriji. Svi nas ti razlozi navode na paralelu s Dubrovnikom, iako je današnjim komentatorima (Luce i Krišković) veoma privlačiva veza sa Splitom, i to zbog Dioklecijanove palače.

U *Kratkom opisu cijeloga svijeta*,³¹ koji je štampan u Londonu god. 1599., George Abblot daje jugoistočnu granicu Germanije te kaže, da je ograničena Istrom (Istria) i Ilirijom (Illyricum). Iste godine izašao je *Teatar svijeta*,³² u kojem nalazimo nekoliko opisa naših krajeva. Jadran-

²⁸ »Shakespeare i mi ...« *Hrvatska revija*, XIV, 1, str. 3.

²⁹ Morton Luce na str. 111 kaže, da riječ »reliques« uključuje i to značenje: »but the words should at least include »antiquities, monument« as in line 23, though »memorials« may repeat »reliques«.

³⁰ *The Arden Shakespeare. Twelfth Night*. Edited by Morton Luce. London, 1908, str. 178–179.

³¹ *A Briefe Description of the whole worlde...* by George Abblot. London, 1599.

³² John Thorius, *The Theatre of the Earth...* London, 1599.

sko more odvaja Italiju od Dalmacije («The sea which parteth Italie fro Dalmatia»). Dalmacija je dio Ilirije («Dalmatia, a part of Illyricum»), Ilirija (kojoj se naziv spominje u tri oblika: Illyricum, Illyrium, Illyris) je dio Sklavonije ili Wendenlanda, kojoj na sjeveru leži Panonija (Pannonia), a na zapadu Istra (Istria). Za Istru kaže, da se nastavlja na Iliriju («ioining to Illyricum»). Od gradova spominje Dubrovnik i Šibenik: Ragusa je grad u Dalmaciji, a Šibenik je primorski grad na Jadranskom moru, pod vlašću Venecije.

Najzanimljiviji je opis Sklavonije: »A country westward, bounding vpon the Adriatike sea, sometimes called Illyricum, which is cut in many parts, as in Carinthia, Istria, Croatia, Carnia, and Marca Sclauonica, which in the vulgar tongue, of the inhabitants is called Windischmarke.« Za Iliriju kaže, da je sadržavala i Bosnu, Dalmaciju i Liburniju, ali da joj sada granice nisu stalne («Bosna, Dalmatia, and Liburnia, were also in times past contained in Illyria, but now the bounds of it are vncertaine«.)

Citirali smo još ovo nekoliko djela iz toga doba, da bismo pokazali, da je pojam geografskog termina Ilirija bio jasno određen i da je Shakespeare, stavljajući radnju *Na Tri kralja* u Iliriju, mogao imati dosta određen geografski i kulturno-historijski pojam o Iliriji – odnosno Hrvatskoj. Da mu Hrvatska³³ nije bila nepoznata, potvrđuje nam i komentar G. B. Harrisona u *Kralju Learu*, čin I., scena 2. Gloucesterove riječi: »These late eclipses ...« Harrison povezuje s istinskim događajima od 27. rujna i 2. listopada god. 1605., te kaže, da je Shakespeare uzeo te govore iz male knjižice pod naslovom *Strange, fearful and true news which happened at Carlstadt in the Kingdom of Croatia*,³⁴ koja je s hollandskog prevedena na engleski.

Mogli bismo i dalje nizati putopise i druga djela putopisnog karaktera toga doba. Što idemo dalje u 17. stoljeće, njihov broj biva sve veći, a opisi sve precizniji i točniji. To nam, međutim, sada nije svrha. Jedno ostaje: da sva naprijed spomenuta djela i štampana, a i mnoga, koja su ostala u rukopisu pa su štampana tek kasnije, potvrđuju, da je pojam Ilirije u Shakespeareovo doba bio točno određen: to je zemlja na istočnoj obali Jadrana, koju su tojma razlikovali od Italije. U njoj je bilo utvrđenih gradova, među kojima se isticao Dubrovnik, slobodni grad, koji je obilovao spomenicima i bio važna stanica na putu prema Levantu. Ilirija, osobito otoci, bogata je vinom, pa ne treba da se čudimo, što je i Shakespeare u svojoj drami istakao sklonost nekih lica piću.³⁵ Vino je,

³³ Hrvati (Croatians) se spominju već god. 1555. u djelu *The decades of the newe worlde or west India* (Arb.) 290 (OED) od Richarda Edena, kojega je Shakespeare smatrao autoritetom, kao što smo naprijed vidjeli.

³⁴ The Penguin Shakespeare. *King Lear*. London 1937. str. 12., Vidi i Dr. V. Krišković, »Shakespeare i mi ...« *Hrv. revija*, XIV, 1, str. 4.

³⁵ I to bi mogao biti razlog, da se u Shakespeareovoj Iliriji toliko pije. (Usporedi bilješke 6 i 7.)

uostalom, bilo jedan od artikala, koje je Dubrovnik na svojim ladama izvezio u Englesku,³⁶ a prodavali su ga dubrovački trgovci u Londonu u 16. stoljeću.

IV.

Lični kontakti između Engleza i Hrvata u Engleskoj

Među trgovačkim ugovorima, koji su tiskani u Hakluytovoj zbirci, za nas je spomena vrijedan br. 18: *The Antiquitie of the trade of English merchants unto the remote parts of the Leuant seas, Anno 1511, 1512, & c.* Iz njega doznajemo, da su u periodu između god. 1511. i 1534. engleski trgovci upotrebljavali i različite strane brodove, među ostalima i dubrovačke (»sundry strangers also: as namely, Candiots, Raguseans ...«). To znači, da su dubrovački mornari odlazili na svojim brodovima u Englesku i tamo boravili duže ili kraće vrijeme. Taj se kontakt mogao održavati i duže, nego što nam to gornji dokument pokazuje, t. j. ne samo između god. 1511. i 1534., nego i kasnije.

Konkretni primjeri dokazuju, da su i pojedinci putovali u Englesku. Jedni su tamo boravili kraće vrijeme, samo kao posjetioci, a drugi duže, kao poslovni ljudi. Nekoliko izvora potvrđuje, da su dubrovački trgovci živjeli u Londonu i tamo čak imali svoju tvrtku.

Iz pisama³⁷ dubrovačkog nadbiskupa Lodovica Beccadellija, upućenih kardinalu Reginaldu Poleu (1500–1558), canterburyskom nadbiskupu, vidi se, da su pedesetih godina u Engleskoj bili nastanjeni i neki dubrovački trgovci, koje Beccadelli preporučuje Poleu.³⁸ U pismu od 4. svibnja 1557. Beccadelli spominje Dubrovčanina Ivana Marina Restija, a u pismu od 20. siječnja 1558., upućenom Federicu Ferrou, Beccadelli govori o Ivanu M. Restiju i Nikoli Nalješkoviću (Nic. de Nali) kao o trgovcima u Londonu.

G. S. Gargano³⁹ spominje Nikolu Gučetića (de'Gozzi), koji je potkraj god. 1568. u Londonu bio registriran među trgovcima (»merchauntes«) i strancima (»straungers«). Nešto kasnije Gargano spominje Pavla Gundulića (Paolo Gondola) i njegova pisma, pisana iz Londona između god. 1590. i god. 1592. Firentincu Gualteriju Panciaticiju. U isto je vrijeme (god. 1592.), prema Garganu, u Londonu boravio i Ivan Gundulić (Johan Gondola), a zna se, da je tamo postojala tvrtka Pavle Gundulić i braća (Paolo Gondola e fratelli in Londra).

³⁶ Vidi dalje str. 136.

³⁷ Josip Torbarina, »Fragmenti iz neizdanih pisama Lodovika Beccadellija (1555–1564.)« *Dubrovnik*, 1929, br. 9–10.

³⁸ U pismu od 25. siječnja 1558.

³⁹ G. S. Gargano: *Scapigliatura Italiana a Londra sotto Elizabetta e Giacomo I.* Venezia, 1928, str. 15–47.

John Stow⁴⁰ (1525–1605), kroničar i povjesničar, pisac povijesti i monografije Londona, u svojoj knjizi *A Survey of London* (1598) navodi dva stara latinska napisa s grobova Dubrovčana, koji su umrli u Londonu. Prvi se za njegova vremena nalazio u crkvi sv. Olafa u Hart Streetu u londonskom Cityju. Taj napis kaže, da je »Matthaeo Babalio⁴¹ (sic) Nobili Ragusino, pietate ac probitate insigni, immaturaque morte vita defuncto, Anno Aetatis suae 27. Domini vevo, 1567. Mens Junio«, a postavio mu ga je »Nicholaus Gozzius Amicus«.

Drugi je spomenik Stow našao u crkvi St. Andrew Undershaft u Leadenhall Streetu u Cityju, a napis glasi: »Nicholai de Nale Ragusini, caro in hoc tumulo repulverescit, spiritus ad coelum reversus reassumptionem carnis expectat obit die 1. januar 1566. A nativitate vixit, an 50. mens 7. dies 29. Augustinus amantissimo fratri moerens ponere curavit.«

Stowovo djelo svjedoči nam najmanje to, da su dva Dubrovčana, M. Babalio (ispravnije: Bobali = Bobaljević), plemić dubrovački, i N. de Nale (Nalješeković) živjeli u Londonu. Po tim spomenicima smijemo zaključiti, da su i Nikola Gučetić i Augustin Nalješeković u to vrijeme bili u Londonu. Iz istoga se djela dalje razabira, da su Dubrovčani i ostali stranci, koji su na brodovima dolazili u London, u tom dijelu grada istovarivali vino i ostalu robu. Tu su neki od njih imali i svoje kuće i stovarišta.

Osim gore spomenutih Dubrovčana potkraj 16. ili na početku 17. stoljeća putovali su u Englesku i drugi Hrvati: Ivan Franjo Biundović (Biondi) iz Hvara, Dubrovčanin Marin Getaldić i splitski nadbiskup Markantum (Marc Antonio) de Dominis.⁴²

Pišući o engleskoj riječi »argosy«,⁴³ dr. J. Torbarina citira dubrovačke izvore (Lettere e Comm XXVI, 246), iz kojih se vidi, da je dubrovački senat pisao svojim trgovcima, koji su boravili u Engleskoj (Ivan Resti, Nikola Gučetić, Nikola Nalješeković i Gabrijel Galvani), u vezi s uvozom engleske robe u Dubrovnik. Dr. Torbarina dalje citira prijepis molbe Nikole Marinova Gučetića državnom blagajniku Engleske (taj se prijepis čuva među rukopisima u knjižnici Britanskog muzeja).

Dr. V. Krišković⁴⁴ ukazao je čak na mogućnost, da je između Dubrovčanina Pavla Gundulića i Shakespeara u to vrijeme postojao i lični kontakt. Kada je Pavle (prema Garganu) 1590.–1592. živio u Londonu, odlazio je u neku krčmu »K slonu«. Shakespeare u komediji *Na Tri kralja* spominje na nekoliko mjesta krčmu toga imena. To je potaklo Kriško-

⁴⁰ Citirano prema: Alfred Lloyd Hardy, »Angličti spisovatelé o slovanskych otázkách. Listy z Londýna.« *Slovanský sborník*, III, 9., 1884 (Prag), str. 498–499.

⁴¹ Hardy kaže, da je te godine (1883) pošao u crkvu sv. Olafa da nađe grob obitelji »Babalio«. Groba nije više našao, ali je dobio podatke o pogrebu dubrovačkog plemića iz starih matrikula.

⁴² R. Filipović, »Počeci anglistike u Hrvatskoj«, *Zbornik filozofskog fakulteta*, knjiga I. Zagreb, 1951., str. 708.

⁴³ J. Torbarina: »Argosy, ili što engleski rečnik duguje Dubrovniku.« *Nova Evropa*, XXVI, 5, str. 223–224., Zagreb 1933.

⁴⁴ »Shakespeare i mi ...« *Hrvatska revija*, XIV, 1, str. 3.

vića, da kaže: »Shakespeare se po svoj prilici sastajao s našim Pavlom na veselicama u toj krčmi i od njega doznao, da je iz Dubrovnika«. Taj bi momenat prema Kriškoviću trebalo da bude i razlog, zašto je Shakespeare u *Mjeru za mjeru* uveo Ragozina.^{44a}

U svom članku *Shakespeare's Italy*⁴⁵ Mario Praz zaključuje, da su moguće samo dvije alternative, ako želimo objasniti, kako je Shakespeare došao do talijanskih lokalnih detalja: ili da je Shakespeare putovao u sjevernu Italiju, ili da je podatke dobio od Talijana u Londonu. Za prvu, kaže Praz, nema dokaza, a za drugu navodi, da je Shakespeare morao imati prilike da upozna talijanske trgovce i da svoje informacije o Italiji crpe od Johna Floria (kao što je to činio i Ben Jonson). Kako god bio bogato dokumentiran i detaljan Prazov članak, ipak nam se čini, da je propustio jednu osnovnu komponentu Shakespeareovih izvora, a to je putopisna književnost. Iz te je literature Shakespeare mogao saznati one detalje, kojima Praz nalazi izvor samo u ličnom kontaktu, a koji Georgea Brandesa dovode do toga, da vjeruje, kako je Shakespeareovo poznavanje Italije točnije, nego što se moglo steći usmenim opisima ili iz knjiga.

Dajemo prednost naprijed spomenutim izvorima – putopisnim djelima, ali ne zabacujemo ni ostale elemente, naročito lični kontakt, koji samo mogu povećati snagu naše pretpostavke o načinu Shakespeareova stjecanja znanja o našoj zemlji – o Iliriji s gradom Dubrovnikom. Na ovaj način, nadamo se, otpadaju i ostala kriva tumačenja, koja daju neki komentatori (na primjer, da bi Ragozine mogao biti i mađarski knez Rakoczy).

Iz svega toga nameće nam se samo jedan zaključak: neke informacije i podatke, koje upotrebljava u svojim djelima, Shakespeare je crpao iz putopisa, koji su prikazivali naše ljude i naše krajeve, i iz kontakta s našim ljudima u Engleskoj. Iz toga izvodimo dalji zaključak, da je Ilirija bila Shakespeareu konkretan i određen geografski pojam, t. j. Hrvatska na istočnoj obali Jadranskog mora.

SUMMARY

Shakespeare's Illyria

The author tries to correct some of the English and Croatian opinions about Illyria in *Twelfth Night*. In order to answer the question as to what Shakespeare could have learnt about this country and from where, the author examines some of Shakespeare's sources. Shakespeare must have read very much, as he borrowed a lot of material from the contem-

^{44a} V. Krišković: *Socijalna drama Shakespeareova* (»Mjera za mjeru«). Zagreb, 1933., str. 21-24.

⁴⁵ *Shakespeare Survey*, 7, (1954), str. 96, fol.

⁴⁶ Krišković, *Socijalna drama Shakespeareova* (Mjera za mjeru), Zagreb, 1933, str. 21-24.

porary literature, particularly travel books (Hakluyt, Strachey, R. Eden, Walter Raleigh, etc.). *The Tempest*, *Twelfth Night*, *Macbeth*, *Othello* offer some examples of the links between Shakespeare and contemporary travel books.

Using the same method the author examines the sixteenth century travel literature to see what Shakespeare and his contemporaries could have learnt about Croatia (one province of which was often called Illyria) from that source, and what through a direct contact with some Croats in England. In Hakluyt's *Voyages ...* there are a number of contributions which the author examines, particularly *The Voiage of M[aster] John Lock to Jerusalem, Anno 1553* and *The Voiage of M[aster] Henry Austel by Venice and thence to Ragusa over land and so to Constantino-ple ... Anno 1585*. In both works the Croatian coast (called there Dalmatia or Scлавonia) is described: Lock points out the relations between Turkey and Ragusa; Austel was deeply impressed by the towns of Zadar, Šibenik, Korčula and Ragusa.

Further on the author deals with another travel book which was printed much earlier but seems to be even more to the point: it is the description of Sir Richard Guylford's travel to Jerusalem, published in 1511. The main towns on the coast are either mentioned or described, particularly Zadar (Jarra) and Dubrovnik (Ragusa). The latter is called Arragonse (which is the oldest form of this place-name, six years older than the one quoted in OED) and is described thoroughly. The author tries to establish some relation between *Twelfth Night* (III, 3, 18–24) and the description of Ragusa in this travel book. Consequently he disagrees with the standard commentary (Morton Luce in the Arden Shakespeare and V. Krišković in his article in *Hrvatska revija*, XIV, p. 3) that that passage refers to Split. Pointing out a verbal parallel between Shakespeare's play and Guylford's travel book the author concludes that it can be only Ragusa, because it was much later that Split and her Roman relics attracted the attention of foreign travellers. The abundance of wine mentioned in the above quoted travel books probably led Shakespeare to make the people in his Illyria drink so much.

Personal contacts between the English and the Croats in Elizabethan England have been historically proved. Some merchants from Ragusa lived in London in Shakespeare's time. The author quotes several sources and lays stress on that element too, because it could have contributed to create a more definite and geographically true notion of Illyria.

At the end the author suggests that Mario Praz should have discussed or at least taken into consideration the contemporary English travel books as one of the most important of Shakespeare's sources in his article *Shakespeare's Italy*. Concluding his article the author hopes to have proved that Illyria was to Shakespeare and his contemporaries a concrete country – Croatia on the eastern coast of the Adriatic.